

Kratka zgodovina dezinstytucionalizacije v Sloveniji

V spomin Katje Vodopivec

Govoriti o zgodovini dezinstytucionalizacije v Sloveniji, ki je med najbolj institucionaliziranimi državami, kjer je v različnih ustanovah zaprtih še vedno več kot 20.000 ljudi, je slišati najmanj kot duhoviti nesmisel. Pa vseeno, zgodilo se je marsikaj, zapis o tem je pričevanje o prizadevanju, ki smo ga vsa ta leta vlagali v projekt dezinstytucionalizacije. Pisati zgodovino pomeni ne pozabiti, pa tudi razumeti, kaj se je dogajalo. Morda bomo z zgodovino bolje vedeli, kje stojimo in kam se obrniti, kako se ukvarjati z napakami v prihodnosti na podlagi napak v preteklosti.

Namen je bil napisati *kratko* zgodovino, kot smo jo povzeli na prvi, začetni okrogli mizi Iz-hoda v Hrastovcu. A izkazalo se je, da je bilo dogajanje, ki jih lahko povežemo z dezinstytucionalizacijo, vseeno kar nekaj. Tudi če napišemo le odstavek ali dva o kakšnem projektu, dogodku, zgodovina ni tako zelo kratka – nastane daljši članek.

Seveda pa še zdaleč nismo vsega napisali. Pisali smo iz perspektive Iz-hoda, najbolj smo bili pozorni na ustanove s področja duševnega zdravja, manj pa na druge ustanove in področja. Opravičujemo se torej tistim, ki bodo pogrešali dogodke in tokove, ki jih je naše besedilo spregledalo, zanemarilo. Dogodki, ki jih tu na kratko povzamemo, so bili praviloma zanimivi in napeti, zato bi jih kazalo v prihodnosti opisati in razčleniti podrobneje. To velja še zlasti za prvi večji poskus dezinstytucionalizacije, torej za Hrastovec.

Dezinstytucionalizacijo najlažje definiramo kot proces zapiranja totalnih ustanov in njihovo nadomeščanje s takšnimi odgovori na stiske ljudi, ki jih lahko ustvarimo tam, kjer ljudje sicer živijo – v skupnosti. A je ta definicija bržčas preozka. Gre namreč za več kot le preselitev ljudi iz enega kraja (zavoda, bolnišnice) na drugi (domov, v skupnost). Če gre samo za to, lahko govorimo o dehospitalizaciji, dezinstytucionalizacija naj bi vsebovala več. Gre tudi za preobrazbo odnosov med strokovnjaki in uporabniki, premik moči k uporabniku in spremembo same epistemologije, pojmovanja stiske in pomoči, okrevanja, premika od ezoteričnega znanja k navadnosti izjemnega (Flaker et.al., 2008).

¹ Predvsem je treba omeniti Otta Wilfer-
ta. Njegovih »senzitivnih treningov« se je
skupaj s sodelavci eksperimenta udeležil
tudi Bernard Stritih, glavni nosilec razvoja
skupinskega dela in akcijskega raziskova-
nja v Sloveniji.

Zato bomo v tem povzetku zgodovine torej pisali o tistih dogod-
kih, ki so pomenili kritiko totalnih ustanov ali pa pripomogli k nji-
hovemu spreminjanju in ukinjanju, ali pa o takih, ki so ustvarjali
službe v skupnosti oziroma alternative ustanovam.

Izvor – eksperiment v Logatcu

Za začetek dezinstitucionalizacije v Sloveniji lahko štejemo eksperiment v Logatcu (Vodopivec idr., 1973; 1974; Vodopivec, 1974). Skupina raziskovalcev se je lotila preoblikovanja deškega pre-
vzgojalšča v Logatcu. Hoteli so vzpostaviti drugačne vzgojne stile (permisivnost) – demokratične
odnose med vzgojitelji in gojenci. Hkrati pa je to bila prva akcijska raziskava – raziskovalci in
profesorji z Inštituta za kriminologijo so se podali na teren, zasnovali inovacijo, jo raziskovalno
spremljali in o njej poročali. Eksperiment je bil mednarodno odmeven in v Sloveniji so atkerji
zanj dobili Kidričevo nagrado. Njegova vrednost in pomen za razvoj strok socialnega dela, socialne
pedagogike, penologije in tudi drugih sta neprecenljiva.

Prav ta eksperiment je v delovanje socialnih in drugih služb namreč vpeljal strokovnost v žlaht-
nem pomenu besede. Vpeljal je hkratno preverjanje teorije in prakse, pa tudi koordiniran napor, da
se v procese sprememb vključijo vsi strokovnjaki, ki so takrat delovali na področju mladostniškega
prestopništva. Poleg neposrednih sprememb v Logatcu je namreč šlo za širšo spreminjanje celo-
tnega sistema obravnave mladih in otrok. Vzgojitelji, socialni delavci na centrih za socialno delo,
delavci uprave javne varnosti (policije) za področje mladostniškega kriminala, tožilci, mladinski
sodniki in raziskovalci so se redno dobivali na posvetih, ki so na eni strani promovirali nove oblike
dela (npr. uvajanje ukrepa strožjega nadzora namesto zavodskega, svetovanje, delo z družino, sku-
pinsko delo), na drugi strani pa spremembe uvajali kolektivno, v celotni mreži služb in omogočali,
da so se ljudje, ki so delali na tem področju, tudi srečevali in spoznavali. To je omogočilo, da se
je nov pogled na vzgojo in socialno delo širil onkraj ene ustanove, obenem pa je to pripomoglo k
boljšemu sporazumevanju strokovnjakov in služb na terenu.

Eksperiment v Logatcu je temeljito spremenil način delovanja vzgojnih zavodov. Je pa demo-
kratizacija odnosov v zavodih oziroma permisivna vzgoja kmalu trčila na svoje »naravne meje«
– če naj bi bila vzgoja dopuščajoca in odnosi demokratični, potem je težko »držati« ljudi stran od
drugih in jih imeti zaprte.

Za socialno delo in razvoj stroke in tudi antiinstitucionalne usmeritve je bilo pomembno, da
je eksperiment vpeljal tehnologijo »skupinske dinamike«. Za občutljivost za skupinske odnose
in v namen vzpostavljanja demokratičnih odnosov z gojenci so vodje projekta povabili k sodelo-
vanju tuje strokovnjake.¹ Skupinska dinamika je bila tehnologija ne le strokovnega dela, temveč
dejanskega spreminjanja odnosov. Kot taka je postala sestavni del antiavtoritarnih, pa tudi anti-
institucionalnih gibanj.

Rakitna in Črni mrav – začetek gibanj

Skupinska dinamika kot način spreminjanja odnosov v skupnosti je bila ena nosilnih idej in orodij
akcijskih raziskav, ki so se pod pokroviteljstvom Staneta Saksida in pod vodstvom Anice Kos in
Bernarda Stritih začele na Inštitutu za sociologijo. Namen teh raziskav je bil ob demokratizaciji

odnosov na makroravni (socialistična demokracija in samoupravljanje) doseči podobne spremembe tudi na mikroravni. Na Rakitni in tudi drugih projektih je bilo torej v ospredju spreminjanje odnosov med otroki in odraslimi, na drugi strani pa so bili ti projekti odgovor na nezmožnost ustanov za otroke, da odgovorijo na njihove stiske (Kos, 1979; Stritih in Mesec, 1977). V ta namen so se združili raziskovalci, strokovnjaki in študenti, ki so iskali način, kako se upreti avtoritetam, kako spreminjati konkretne odnose in ustvarjati nove.

Rakitna je bila torej na eni strani delavnica demokratičnih odnosov, na drugi strani pa poletni tabor za otroke, ki med počitnicami niso imeli kam iti. Širše gledano pa je šlo razvijanje novih pristopov k človeškim stiskam. Rakitna je bila »nov prostor svobode«, v katerem so nastajale situacije, ki si jih drugače ne bi mogli zamisliti, kjer so se otroci lahko odločali po svoje, so pa tudi skozi izkušnjo, skupaj z odraslimi, odkrivali – bodisi svoja potlačena čustva bodisi svoje ponotranjenje odnose avtoritarnosti. Neposredni učinek, ki so ga imele kolonije, so bile torej močne in intenzivne čustvene situacije. V začetku so se udeleženci čudili, da »ni komande«, pogosto je prišlo je do konfliktov, jeze, pa tudi žalosti in obžalovanja, končalo pa se je navadno v vzdušju evforije in tovarštva. Dejanski učinki kolonij na otroke so bili tudi precej ugodni. Kakšne sistematične evalvacije sprememb v življenju otrok raziskovalci niso naredili, vtis udeležencev pa je bil, da so otroci bolje živeli kot prej, z več poguma, volje in bolj ustvarjalno.

Za razvoj dezinstitutionalizacije je bil morda celo pomembnejši, recimo temu retoričen učinek kolonij. Pokazal je namreč, da je mogoče organizirati kolonijo brez kazni, z demokratičnimi odnosi, s samoodločanjem otrok. Kolonija ni bila torej le praktična kritika avtoritarnih odnosov, demonstracija možnosti drugačnega organiziranja in delovanja, ampak tudi implicitna kritika ustanov – tako navadnih (šol, vrtcev), kot tudi posebnih (otroških bolnišnic, svetovalnic, vzgojnih zavodov ipd.). Kolonije se sicer niso dotaknile konkretnih institucij, so pa dvignile precej prahu in zgražanja »naključnih« opazovalcev (npr. osebja v domu), ki je npr. ob ponovitvi kolonije na Pohorju sprožila daljšo časopisno polemiko o tem, kaj se je pravzaprav tam dogajalo.

Korak od eksperimentiranja v novem prostoru, ki ga ustvarijo raziskovalci, v realni prostor družbenih organizacij je bilo delo v taborniškem odredu (zdaj rodu) Črnega mrava. To delo se je začelo kot del širšega projekta »akcijskega raziskovanja krajevnih skupnosti Štepanjsko naselje« (Šustaršič idr., 1977; Stritih in Mesec, 1979). Dezinstitutionalizacijski učinek delovanja v taborniškem odredu je bil dvojen. Na eni strani je šlo za vključevanje otrok, ki so bili izključeni iz drugih pritočasnih dejavnosti, v taborniško organizacijo. Navadno so to bili otroci, ki so bili uporabniki kakšne ustanove, največkrat svetovalnega centra, pa tudi centra za socialno delo, vzgojnega zavoda, včasih tudi psihiatrične bolnišnice. Vključevali so se torej v organizacijo, ki ni bila namenjena »posebnim oblikam vzgoje, obravnave ipd.« (Stritih et. al., 1980; 1981; Flaker, 1980a; 1981b).

Vključevanje »motečih« otrok pa je hkrati pomenilo, celo zahtevalo, tudi spremembo same organizacije. Taborniški odred je bil namreč takrat precej hierarhična organizacija, zasnovana na disciplini in kaznovanju. Neposredni učinek take organizacije je navadno izključevanje, ne pa vključevanje tistih otrok, ki so tako ali drugače moteči. Zato je vključevanje drugačnih, stigmatiziranih otrok nujno imelo za posledico spremembo organizacije, njeno demokratizacijo.

Konkretno je to v Črnem mravu pomenilo odpravo kazni, možnost izražanja volje in čustev vseh udeležencev, skupno dogovarjanje in pozornost na najšibkejši člene skupnosti. Lahko bi rekli, da je šlo za uvajanje indijanskega modela taborništva nasproti vojaškemu – med drugim pogovor o odklonu, prestopu, norosti kot o problemu skupnosti in ne posameznika. Netovariško, moteče, izzivalno vedenje je bilo znak, da je nekaj narobe s skupnostjo in ne z njenim članom. Vključevanje motečih je torej pomenilo tudi ustvarjanje demokratične skupnosti in zavzemanje za blaginjo vključenih.

² Poleg Črnega mrava so v istem času potekali še drugi projekti, ki so uvajali skupnostne alternative tradicionalnim institucionalnim službam. Omeniti je treba »Akcijsko raziskovanje mladostnih prestopniških združb«, projekt, ki ga je vodil Bojan Dekleva (1982) in je raziskoval, uvajal skupinsko delo, deloma ulično v krajevnih skupnostih in centrih za socialno delo. Podoben je bil tudi projekt igranja na ploščadi, kjer sta sodelovali Gabi Čačinovič in Vida Milošević.

³ Glej skupno številko Problemov 10–12(154–156) in Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 3(11) iz leta 1975. Obe sta bili posvečeni antipsihiatriji.

⁴ Ustanovila ga je Ana Rojnik, psihiatrinja disidentka, skupaj s Tanjo Lamovec (ki takrat še ni bila znana kot uporabnica) in nekaterimi svojimi »pacienti«.

Člani skupnosti so se, na primer, zavzeli za ljudi, ki so se po taboru vrnili v institucije. Tabor kot inovacija je tako imel molekularni učinek tudi na nekatere ustanove.

Črni mrav ni postal le zbirališče mladine iz Most, odpadnikov iz različnih ustanov, temveč tudi prostovoljcev, ki so hoteli kaj narediti. To so bili večinoma študentje socialnega dela, pa tudi drugih fakultet, mladi socialni delavci in psihologi, zaposleni na svetovalnem centru in na centrih za socialno delo. Prišli so bodisi zato, ker so hoteli razvijati nove metode dela, se učiti »terapije«, bodisi ker so hoteli narediti nekaj novega, se smiselno angažirati – navadno oboje. Tabori so imeli svoj mik in čar. Medtem ko je bila Rakitna še odzven hipijevskega obdobja, so bili tabori Črnega mrava že pankovsko usmerjeni.

Eno od ozadij eksperimentov, ki jih omenjamo, je bilo uvajanje prostovoljnega dela.² Prostovoljno delo smo zasnovali in ga uvajali z odkritim namenom, da bi preoblikovali ustanove (Kos, 1979; Stritih, 1979a; 1981b; 1995; Mesec in Majcen, 1984). Ustvarilo naj bi odgovore na tisto, česar ustanove niso dale. Tako prostovoljno delo ni bilo le implicitna kritika institucionalne ponudbe, temveč

tudi njena konkretna sprememba. Projekti prostovoljnega dela so v posameznih ustanovah vsaj deloma spremenili odnose v njih. Na podlagi teh projektov so se pozneje oblikovale prostovoljne pobude, prostovoljni sektor v socialni. Smo pa opazili, da so, vsaj konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih, prostovoljci po začetnem navdušenju navadno v drugem letu svojega prostovoljnega dela postali nezadovoljni s svojim delom, izčrpali so možnosti povezovanja in ustvarjalnega delovanja in šli delat kaj drugega. V Črnem mravu ni bilo tako. Oblikovala se je skupnost, prostovoljci so bili med seboj (in z drugimi člani Črnega mrava) povezani tudi osebno, mimo taborov in dalj časa. Lahko bi rekli, da je bil za področje socialne Črni mrav neksus novih družbenih gibanj v osemdesetih letih prejšnjega stoletja.

Eno od ozadij kolonij in taborov je bilo tudi antipsihiatrično gibanje. To je odmevalo konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih tudi v Sloveniji – tako na intelektualni³ kot praktični ravni. Glavni dogodek v tej smeri je bila ustanovitev Društva za pomoč v duševni stiski.⁴ Namen društva je bil ustvariti drugačne terapevtske prakse in ozaveščanje javnosti o problemih psihiatrije. Namenov društva nismo uresničili, saj ga, po nekaterih uspešnih predavanjih in sestankih, Socialistična zveza delovnega ljudstva, ki je takrat potrjevala nova društva, ni potrdila. Kot smo izvedeli – na intervencijo vodilnih mož psihiatrije.

Psihiatrija je v tistem času ohranjala idejo socialne psihiatrije (Milčinski, 1978). V ta namen so izpraznili enoto za »kronične bolnike« na Poljanskem nasipu in v njej ustanovili Center za mentalno zdravje. Ta naj bi bil nosilec sprememb v psihiatriji. Imel je več oddelkov, ki so naznanjali modernizacijo psihiatrije, v usmerjenosti pa je bil razpet med socialno psihiatrijo in psihoterapijo. Prevladala je bolj slednja usmeritev, »CMZ« je postal moderna klinika (Polje pa je ostalo tradicionalna). Socialno-terapevtska usmeritev je s klubi zdravljenih alkoholikov prevladala le v »zdravljenju« alkoholizma in na forenzičnem oddelku, ki je bil takrat edini odprti forenzični oddelek v Evropi in je imel posledično tudi skupnostno usmeritev. Modernizacije slovenske psihiatrije v sedemdesetih niso izvedli na račun novih skupnostnih oblik, temveč na račun transinstitucionalizacije, selitve ljudi z dolgotrajnimi stiskami v socialne zavode (Milčinski in Novak, 1987).

Med socialno-psihiatrične poskuse lahko štejemo tudi ustanovitev »Kluba za prewencijo narkomanije Vsemirje« (Krese Šalamun in Zihlerl, 1975). Namen kluba je bil odpreti prostor za eksperimentiranje mladini, ki se je navduševala nad alternativnimi ideologijami in življenjskimi slogi. Tako je klub prirejal različne večere in delavnice, ki so pri nas uvajale jogo, makrobiotiko, masažo, pa tudi nove oblike humanističnih psihoterapij (za normalne) ter eksperimentalno gledališče. Ustvarila se je skupnost mladih ljudi in pomemben prostor (takrat je bilo zelo malo kakršnih koli alternativnih prostorov) za svobodno eksperimentiranje.

Prostovoljstvo nas je povezal tudi s tržaškimi izkušnjami. Pisec tega prispevka je bil prvič na obisku v Trstu prav na povabilo prostovoljke. Vzdušje, ki ga je tam doživel, je bilo povsem tako kot na taborih Črnega mrava, le da je trajalo vse leto. Sicer pa so se prizadevanja pri nas povezala z mrežo alternativni psihiatriji na posvetu »Psihiatrija i društvo« v Beogradu,⁵ kjer smo se srečali z Davidom Cooperjem, Felixom Guattarijem in drugimi (Davida so naše skupnostne izkušnje zelo zanimale in smo se celo menili, da bi prišel na kakšen tabor – žal je prej umrl).

V tem času se je tudi zares začela dezinstitutionalizacija na področju vzgojnih zavodov, ki jo je napovedoval logaški eksperiment. Leta 1981 sta Franci Imperl in Irena Benedik, delavca zavoda v Logatcu, ustanovila prvo stanovanjsko skupino v Ljubljani. Tej pa je kmalu sledila preobrazba celotnega zavoda v Framu v snop stanovanjskih skupin v Mariboru.⁶ Sredi osemdesetih se je pod vodstvom Vinka Skalarja ustanovila skupina za prenovo vzgojnih zavodov, ki je načrtovala spremembe, ki so pa (žal) bile le polovične. Nekaj zavodov (npr. Preddvor, Jarše) se je v nadaljevanju povsem preoblikovalo v stanovanjske skupine, drugi so prenovili stavbe in ponekod odprli stanovanjske skupine v bližini ali v mestnih središčih (Dekleva idr., 1993).

Teoretično in tudi moralno podporo vsem naštetim prizadevanjem je zagotavljala Sekcija za skupinsko dinamiko in osebnostno rast pri DPS, ki so jo sestavljali strokovnjaki, ki se niso ukvarjali le s tehnikami skupinskega dela in takrat novih humanističnih psihoterapij, temveč so tudi sodelovali pri naštetih projektih. Sekcija je vsako leto organizirala poletne šole (tipično po koncu taborov Črnega mrava na prav isti lokaciji), ki so sicer bile namenjene bolj terapevtskim in osebnim izkušnjam, so pa obravnavale tudi različne inovacije in so bile priložnost za srečevanje ljudi, ki so delovali pri spreminjanju sistema (Zaviršek idr., 2005: 90; Možina, 2011).

Črni mrav je imel torej pomen vozlišča in naročja gibanja. Z akcijskim raziskovanjem je spremenil svojo organizacijo, ki je delovala na prav poseben in enkraten način. Spremembe v Črnem mravu so imele učinke tudi onkraj samega odreda. Več taborniških skupin je začelo vključevati otroke iz zavodov, tiste, ki imajo »posebne potrebe«, v celotni organizaciji se je začela razprava o smiselnosti kazni.

Za nadaljnji razvoj dezinstitutionalizacije je bilo pomembno, da so izkušnje kolonij, taborov, uličnega dela in dela z mladino spodbudile mladinsko organizacijo na republiški in mestni ravni, da sta povabili akterje gibanja k sodelovanju pri raziskovanju in spreminjanju mladinskih delovnih akcij in oblik mladinske samopomoči.

V slabem desetletju (1976–1984) je torej nastala kontinuiteta kolonij in taborov, se ustvarila mreža prostovoljcev in angažiranih strokovnjakov, predvsem na področju dela z otroki in mladino. Ta mreža je bila povezana z raziskovalnimi in univerzitetnimi krogi, imela mednarodne povezave z antiinstitutionalnim gibanjem, razvito prakso skupinskega in, za našo diskusijo pomembno, skupnostnega dela, hkrati pa se je začela povezovati s političnimi procesi in akterji bližajočih se sprememb. Ta faza nastajanja gibanja je imela tudi to značilnost, da je pomenila

⁵ Tega je leta 1983 organizirala Lepa Mladenović (publikacija 1988), udeležili pa smo se ga Gabi Čačinovič, Ana Rojnik in Vito Flaker.

⁶ To je bila prva celovita pretvorba kakšnega zavoda v Sloveniji. Ta dezinstitutionalizacijski projekt je vodila Jožica Tolar.

prehod od usmerjenosti v osebno konec sedemdesetih v čedalje bolj artikulirano družbeno kritično in radikalno stališče oziroma držo. S tem se je končalo obdobje »terapevtskih taborov«, saj se je mreža čedalje bolj diferencirala na tiste, ki jih je zanimala psihoterapija, in na tiste, ki jih je zanimala družbena akcija. Prvi so čez nekaj let ustanovili društvo Odmev, ki je še dolga leta organiziralo tabore, drugi pa so se angažirali pri Odboru za družbeno zaščito norosti.

Druga faza gibanja – norosti

Sredi osemdesetih je mladinska organizacija v Sloveniji postajala čedalje bolj avtonomna družbena sila. Hkrati je želela modernizirati svoje delovanje. Z dezinstitucionalizacijo imata opraviti dva angažmaja: »mestna konferenca« je ob odpiranju prostorov na Kersnikovi hotela vzpostaviti prostor in službo, ki naj bi bila namenjena psihosocialnim stiskam mladine; »republiška konferenca« pa je hotela spreminjati mladinske delovne akcije. Oba projekta sta, vsak po svoje, pripeljala do tabora v Hrastovcu in nastanka Odbora za družbeno zaščito norosti.

Na Kersnikovi smo ustanovili »Center za mladinsko samopomoč – Pin-Informalnico«. Skupina, ki je to zastavila, je ponudbo oblikovala zelo splošno in neciljano (Flaker, 1986b). Posledica je bila, da so v Informalnico prišli predvsem ljudje, ki niso pravzaprav vedeli, kaj hočejo, samo to, da bi jim kdo pomagal. Praviloma so bili to uporabniki psihiatričnih služb. Deloma zato deloma pa zaradi stikov s skupinami alternative psihiatriji se je kot glavna dejavnost Informalnice vzpostavilo delovanje na področju duševnega zdravja.

Povezali smo se z Bojanom Stantetom, socialnim delavcem v Polju, in organizirali dvoje. Veliko srečanje med ljubljansko in tržaško psihiatrijo (Psihiatrija in občan, 1986) in prostovoljno delo na psihiatriji. Prvo je imelo precej velik odmev (in je bilo tudi precej pomembno za nadaljnji razvoj gibanja in duševnega zdravja v Sloveniji), drugo se je pa dobro začelo in klavmo končalo. Prve izkušnje so bile odlične – izkušenim prostovoljcem Zoranu Sedmaku, Srečku Javorniku in Ireni Matko je uspelo aktivirati dekletke, ki je bilo dolga leta na zaprtem oddelku. Začetni uspehi so nas spodbudili, da smo se s serijo okroglih miz lotili kampanje in usposabljanja prostovoljcev.

Prva je bila namenjena pravicam na področju duševnega zdravja. Na njej je prišlo do soočanja psihiatrov in uporabnikov, napetega, a konstruktivnega. O tem je v Mladini izšlo udarno in polemično poročilo o okrogli mizi (Urek, 1987). Takoj smo postali *personae non gratae* na Studencu, saj »kdor tako piše, ne razume psihiatrije in ne more delati z bolniki« in projekt se je končal. Informalnica pa je začela iskati drug teren in ga našla v organiziranju tabora v Hrastovcu. Tega smo lahko organizirali, ker smo sodelovali pri spreminjanju mladinskih delovnih akcij.

Mladinske delovne akcije so bile že leta 1984, ko smo jih raziskovali, v krizi. Tisti, ki so jih vodili, so jih želeli spremeniti, a hkrati obdržati njihove pozitivne lastnosti. Po opravljeni raziskavi, kjer smo deloma uporabili metodologijo, ki smo jo razvili za raziskovanje taborov (Flaker in Pavlovič, 1985), smo se naslednjo sezono (1985) lotili akcijskega eksperimenta spreminjanja neke mladinske delovne akcije. Namen je bil vzpostaviti demokratično samoupravljanje brigadirjev, dopolniti vsebine prostovoljnega dela (npr. raziskovanje, socialno delo ipd.) ipd. Tudi na to akcijo smo peljali kot brigadirje gojence vzgojnih zavodov (Logatec, Višnja gora, Radeče). Kljub zelo dobrim izkušnjam na »generaliki«, delovni akciji, ki se je je udeležila celotna Višja šola za socialne delavce z učitelji vred (Flaker, 1986a), nam to zaradi sabotaže komandanta brigade ni uspelo (Flaker idr., 1987).

Ali je to bil pozitiven rezultat ali so se zaradi tega odločili opustiti akcije, kakršne smo poznali, ne bomo zares nikoli vedeli. Res pa je, da so se mladinske delovne brigade dezinstitucionalizirale

v mladinske delovne tabore. Raziskovalci smo enega takih organizirali tako rekoč na isti lokaciji, v Josipdolu (Zaviršek, 1987). Ta je bil bistveno uspešnejši in je lahko še zdaj dober zgled skupnostne akcije. Za naslednje leto smo se odločili, da organiziramo tabor v Hrastovcu.

V Hrastovcu so namreč na nekem treningu skupinske dinamike izrazili željo po razvijanju prostovoljnega dela. Že prej so namreč v Hrastovcu nekatere mariborske članice sekcije za skupinsko dinamiko uvajale novosti in tudi skupinski trening je bil namenjen demokratizaciji odnosov med osebjem. Čeprav je bil Hrastovec takrat totalna ustanova in odlagališče *par excellence*, se je prav tam že v sedemdesetih začelo poznati delovanje »socialne psihiatrije«. Poleg zdravnikov so začeli delovati tudi drugi kadri in prav člani sekcije za skupinsko dinamiko so začeli uvajati izlete zunaj zavoda že konec sedemdesetih.

Da smo začeli s hrastovškim taborom, so torej obstajali trije pogoji: pripravljenost zavoda, da sprejme prostovoljce; skupina prostovoljcev, zainteresiranih za vprašanje psihiatričnih ustanov; podpora in sredstva mladinske organizacije, ki so jim bila na voljo prek raziskovanja mladinskih delovnih akcij.

Cilj prvega tabora leta 1987 je bil predvsem akcija v ustanovi oziroma popestritev življenja v zavodu. Za aktiviste Informalnice je bil to predvsem način, kako vzpostaviti teren praktičnega dela, narediti nekaj smiselnega. Čeprav je bila v ozadju kritika totalnih ustanov in je bila skupina povezana z mednarodnimi gibanji alternativ psihiatriji, pa ta tabor ni imel neposredne ambicije, da bi Hrastovec kot ustanovo zaprli oziroma radikalno preoblikovali. Hoteli smo izboljšati življenje stanovalcev in tudi osebje spodbuditi k drugačni praksi. To je tudi v veliki meri uspelo.

Organizirali smo številne majhne in tudi večje dogodke po oddelkih, npr. ličenje na ženskem oddelku, snemanje z videom (kar je bilo takrat novost), izlete v trgovino in okolico. Organizirali smo kavarno na grajskem dvorišču, indijanski dan na grajskem vrtu ipd. Pomembne so bile tudi javne prireditve, v času tabora so v Hrastovcu nastopili gledališče Ane Monro, Alenka Pinterič, organizirali smo velik rokarski koncert z Janijem Kovačičem, Centrom za dehumanizacijo, Bojanom Sedmakom in še nekaterimi lokalnimi punkovskimi skupinami. Organizirali smo nekaj predavanj in okroglih miz (Bernard Stritih, Pavao Brajša). Najodmevnejši je bil najbrž happening v Mariboru, kjer smo izvedli ulično predstavo na Trgu svobode (Kojak), ki jo je skupaj s stanovalci pripravil Roza, sodelovala je tudi Mia Žnidaršič in drugi.

Čeprav naš neposredni namen ni bila dezinstitutionalizacija, pa je bila osnova našega pristopa antiinstitutionalna. Osnovno vodilo našega delovanja je bila negacija institucionalnega. Delali smo stvari, ki so onkraj institucionalnega, pa tudi na bolj osnovni ravni odnosov smo ravnali tako, kot sicer ravnamo z ljudmi. Izogibali smo se strokovnjaškemu pristopu, se z ljudmi pogovarjali na vsakdanji, ljudski način. Tudi do osebja nismo bili pokroviteljski, tako da bi jih učili ali pa da bi jih posebej kritizirali. Izhajali smo iz tega, da ni osebje krivo, temveč je struktura taka, ki jih sili v način dela, ki ga opravljajo. Naša kritika je bila načelna, posredna in konstruktivna – hoteli smo pokazati in izumiti drugačne načine ravnanja.

Tabor je bil precej uspešen in vsi smo bili zadovoljni. Mi zaradi res intenzivnega doživetja in občutka, da smo bili koristni. Osebje je bilo sicer precej zadržano, a ko so videli, da nismo ne angeli ne inšpekcija, so se sprostili. Za velik del stanovalcev je bila to zelo navdušujoča izkušnja. Nekateri so rekli, da so uživali v tem, da se je nekdo z njimi spet pogovarjal človeško, uživali so v dejavnostih in sproščenem vzdušju, ki smo ga ustvarili. Pri nekaterih je bilo zelo očitno, da smo jih zbudili iz institucionalnega dremeža. Svoje delo smo tudi dovolj dobro dokumentirali in do naslednjega tabora izdali zbornik (Flaker in Urek, 1988).

⁷ Ime odbora je tudi malce ironičen odziv na Odbor za zaščito človekovih pravic, ki je takrat vodil kampanjo zoper zapiranje Janše, Borštinarja, Tasića in Zavrla. Parafraza je postavljala norost kot enakovreden cilj zaščite in potrebo po družbeni akciji.

Na drugi tabor, leta 1988, smo se odpravili toliko pogumneje in začetni sprejem je bil tudi pri osebju zelo navdušen. A srečali smo se s prvimi razočaranji in nasprotovanji. Delo smo zastavili podobno kot prvo leto, a občutek je bil drugačen. Medtem ko smo na prvem taboru imeli zadoščenje že v tem, da smo ga izpeljali, da

je imel ugodne učinke in da so nas sprejeli, pa je drugi tabor prinesel tudi že frustracije in razočaranja. Videli smo na primer, da so se tisti, ki so se prejšnje leto v času tabora razživel, spet povlekli vase. Delo, ki smo ga opravili, je izginilo. Občutili smo tudi skorajda na lastni koži eksistencialni obup življenja v instituciji. Začutili smo brezizhodnost življenja v zavodu, fenomen črne luknje, ki posrka celotno identiteto in onemogoči upanje in načrtovanje. Videli smo, da ni dovolj prihajati v ustanovo, ampak je treba iz ustanove ven. Zaradi te izkušnje smo v teku tabora sklenili, da je potrebna širša in javna akcija, ki bo opozorila na neznosnost totalnih ustanov. Zato smo se v okviru tabora lotili ustanavljanja in tudi ustanovili Odbor za družbeno zaščito norosti.

Na taboru je Filip Robar posnel dokumentarec »Ljudnica« za nacionalno televizijo (takrat drugih producentov pravzaprav ni bilo). Dokumentarec je bil na sporedu v udarnem terminu v nedeljo zvečer in ga je videlo kar precej ljudi. Običajno ponovitev je preprečila intervencija psihiatrije. Film je bil na eni strani podlaga in pripomoček za kampanje, ki se jih je odbor lotil v naslednjih letih, na drugi strani pa tudi razlog za izgon aktivistov odbora iz Hrastovca. Naša akcija v Hrastovcu je namreč, kot je bilo pričakovati, imela v zavodu tako podpornike kot nasprotnike; ko so se podporniki po predvajanju filma znašli pod dvojnim pritiskom – zunanjim in notranjim, je bilo konec taborov v Hrastovcu. V sodelovanju s Hrastovcem smo organizirali še nekaj taborov s hrastovskiimi stanovalci zunaj Hrastovca – v Ljubljani, Portorožu in Idriji. Ti tabori so na eni strani pokazali, da gredo stanovalci zavoda lahko ven, za aktiviste je bila to priprava za odpiranje struktur zunaj zavodov, na drugi strani pa so s prireditvami še vedno krepili oziroma budili zavest o obstoju totalnih ustanov in drugih krivic, ki se dogajajo ljudem z dolgotrajno stisko.

Odbor za družbeno zaščito norosti, ki je deloval kot »novo družbeno gibanje« skupaj z drugimi (ekologi, mirovniki, ženskami itn.) pod dežnikom mladinske organizacije, je postal zbirališče ne samo prostovoljcev in mladih strokovnjakov, temveč tudi uporabnikov, ki so prišli po zaščito, ker so potrebovali zagovornika. Najodmevnejša tovrstna akcija je bila, ko se je na odbor obrnila skupina uživalcev heroína, ki je dobivala v vojniški bolnišnici metadon (ob psihoterapiji), odbor pa je na njihovo pobudo organiziral javno kampanjo v njihovo obrambo. Posledica tega je bila, da se je metadon sčasoma le uveljavil, ustanovili smo Stigmo in začeli razdeljevati igle in brizgalke.

V tej fazi je torej v letih 1985–1990 nastalo dovolj artikulirano gibanje, ki je imelo dve tarči kritike, totalne ustanove na splošno ter prakso zapiranja in represije na področju duševnega zdravja posebej. Imelo je svojo praktično osnovo (bazo) v svetovalnici, zagovorništvu, prostovoljnem delu, predvsem pa taborih, a bi lahko rekli, da je bila udarna dejavnost javno delo, ozaveščanje in krepitev občutljivosti za to področje. Gibanje je v nasprotju s predhodnimi gibanji imelo tudi večjo politično podporo (mladinska organizacija) in je delovalo v času političnih sprememb in drugih gibanj.⁷ Je pa bilo še vedno predvsem gibanje, brez formalne strukture in organizacije.

Ustanavljanje skupnostnih služb in akademske podlage

Paradokсно je bilo najbolj radikalno obdobje delovanja gibanja tudi čas najintenzivnejšega dialoga s psihiatrijo. Ozadje tega sodelovanja je bila ustanovitev mreže za spodbujanje duševnega

zdravja Alpe–Jadran na posvetu ob obletnici zakona 180 v Trstu istega leta, kot smo ustanovili odbor. Mreža je povezovala skupnostne in antiinstitucionalne pobude in prakse. Ko smo organizirali sestanek mreže v Hrastovcu, se ga je udeležil tudi Jože Darovec, takratni direktor psihiatrične bolnišnice v Polju. To je bil zametek treh skupnih projektov – organizacije nacionalnega društva za spodbujanje duševnega zdravja, ustanovitve stanovanjske skupine in začetka študija duševnega zdravja v skupnosti. Prvi projekt se ni prav zelo posrečil,⁸ druga dva pa sta zaznamovala prihodnost pokrajine duševnega zdravja v Sloveniji.

Po dolgotrajnih pripravah (zagotovitev financiranja, pridobitev stanovanja ipd.) je Odbor za družbeno zaščito⁹ ustanovil prvo stanovanjsko skupino za ljudi s težavami v duševnem zdravju. Pri tem je imel podporo psihiatrije, ministrstva, Hrastovca in defektološke stroke.¹⁰ Stanovanjska skupina pa je bila namenjena štirim stanovalcem Hrastovca. To je bila prva taka oblika v državah, ki so bile prej socialistične, in je bila namenjena prav preselitvam ljudi iz zavodov (kar pa ni ostala značilnost stanovanjskih skupin, ki so ji sledile). Je bila organizacijski in miselni preboj. V njej so delali ljudje, ki so se usposabljali v Tempus programu duševnega zdravja (Študij duševnega zdravja v skupnosti – usposabljanje za psihosocialne službe).

To je bil projekt, ki je bil krona »zlate dobe« gibanja na področju duševnega zdravja. Projekt, ki ga je financirala Evropska unija (Tempus program), smo pripravili v sodelovanju s psihiatrijo, mrežo Alpe–Jadran in pomembnim vložkom britanskih kolegov (*London School of Economics*, MIND).¹¹ Udeleženci študija so bili bodisi ljudje, ki so sodelovali pri projektih odbora, bodisi ljudje, ki so želeli vstopiti na to novo področje, med njimi tudi psihiatri, pa tudi uporabniki. Program je potekal na relativno nekonvencionalen način, v obliki intenzivnih seminarjev in delavnic, udeleženci pa so šli tudi na polletno prakso v Italijo ali Veliko Britanijo (Flaker, 1995a).

Poleg jedra usposobljenih strokovnjakov je imel program dvojni učinek – spodbudil je nastajanje novih služb in vzpostavil novo vrsto strokovnosti in znanja v našem prostoru (Flaker in Leskošek, 1995a; 1995b; Zaviršek in Flaker, 1995). Študenti programa¹² so namreč vzpostavljali od prej omenjenih stanovanjskih skupin, do zagovorniške skupine; dnevnih centrov, skupin za samopomoč, centra za pomoč mladim, ženske svetovalnice, skupine svojcev, služb zmanjševanja škode, projektov prostovoljnega dela z begunci ipd. .

Poleg tega je projekt vpeljal v naš prostor številne nove metode, npr. individualno načrtovanje, zagovorništvo (Lamovec, 1993a; 1993b; 1993c; 1993č; Flaker, 1993a), analizo tveganja (Flaker, 1994), delo v stanovanjskih skupinah (Jerman, 1991; Brandon in Brandon, 1992; Flaker, 1993c; 1997; 1998), dela na področju nasilja nad ženskami in otroki (Zaviršek, 1994a; 1994b; Urek, 1996; 1997; 1998), načrtovanja služb in projektov (Flaker idr., 1995; 1999), na bolj teoretični ravni pa nadaljeval kritični diskurz o institucijah (Flaker, 1998; Lamovec, 1993a; 1993b; 1993c; 1993č; 1994; 1995), uveljavil perspektivo moči, delo v skupinah za samopomoč itn. Brez dvoma je bil to dogodek, ki je bil pomemben za razvoj stroke, razvoj konceptov, metod, raziskovanja in organizacijskih oblik, ne samo na področju duševnega zdravja v skupnosti, ampak tudi za celotno

⁸ Začetek je bil sicer obetaven in namen je bil, da bi bila prav ta organizacija nosilec razvoja skupnostnih služb (npr. ustanoviteljica stanovanjske skupine). Prav na začetnih sestankih je prišlo namreč do tega, da so se v istem prostoru znašli odpadniki psihiatrije, kot npr. dr. Rugelj, in predstavniki uradne psihiatrije, kar je bilo sicer tako rekoč nemogoče.

⁹ Ta se je medtem ustanovil kot prvo društvo na področju duševnega zdravja, saj se je mladinska organizacija, ki je bila do tedaj organizacijska osnova delovanja gibanja, preoblikovala v stranko.

¹⁰ To konceptualno skupino za ustanovitev stanovanjske skupine so sestavljali Franc Imperl, Jože Darovec, Dušan Parajzda, Franc Vajd in Vito Flaker. Samo stanovanjsko skupino pa je ustanovil in vodil Zoran Sedmak.

¹¹ Sodelovali so še šola Alice Salomon iz Berlina in Felix Guattari, ki pa je med potekom projekta žal preminil.

¹² Med tistimi, ki so bili posebej aktivni in so uveljavili nekatere nove službe, so bili Gorana Flaker, Dušica Grgič, Dare Kocmur, Nace Kovač, Tanja Lamovec, Vesna Leskošek, Radmila Pavlovič, Vesna Švab, Mojca Urek.

¹³ Na ožjem področju duševnega zdravja so nastale Altra, Šent, Ozara, Paradoks in Vezi, na drugih področjih pa še v neposredni ali posredni povezavi s programom izobraževanja še Stigma, Ženska svetovalnica, Center za pomoč mladim, Sklad Silva, Svetovalnica Fužine idr.

¹⁴ Njihov mentor je bil Dušan Rutar, ki je bil član Vsemirja, sekcije za skupinsko dinamiko in Informalnice.

socialno delo, vsaj tako kot eksperiment v Logatcu ali pa Kolonija v Rakitni (Ramon, 1995; Flaker, 2005).

Če je bil študijski projekt (Tempus) vrhunec tega gibanja, je bil tudi njegov konec. Že med trajanjem projekta se je gibanje začelo cepiti, kar je imelo produktiven učinek – iniciative so postale bolj razprostranjene, je pa pomenilo, da so udeleženci gibanja začeli uveljavljati svoje parcialne interese in je gibanje izgubilo svojo ost, notranjo konsistentnost in skupni cilj. Nevladne organizacije, ki so nastale,¹³ so se začele med seboj boriti in spodrivati za omeje-

na sredstva, ki so bila na voljo, posamezniki za prestiž in vpliv na novo nastalem področju, deloma tudi za »čistost doktrine« (tj. interpretacijo tega, kaj naj bi bilo duševno zdravje v skupnosti).

V tem času, na koncu Tempusa in v drugi polovici devetdesetih, je vseeno prišlo do dogodkov, ki so pomembni za razvoj dezinstitutizacije oziroma razvoj skupnostnih služb. Relativno neodvisno od dogajanj, ki jih tu opisujemo, je skupina mladih, ki se je osamosvojila od bivanja v zavodu za invalide v Kamniku,¹⁴ ustanovila YHD, ki je bila nekaj časa udarna uporabniška skupina, ki je združevala udarno teoretično kritiko z družbenim aktivizmom in z izvajanjem storitev (Pečarič in Bohinec, 1996). Z znanjem Tempusa in s sodelovanjem britanskih svojcev se je na Obali organizirala skupina staršev v svojo organizacijo in začela uvajati neposredna plačila storitev (Škerjanc, 1997). Tudi uporabniki duševnega zdravja so se organizirali za obrambo svojih pravic in za ustanovitev uporabniškega kriznega centra, ločili so se od Altre, kot se je preimenoval Odbor za družbeno zaščito norosti, in ustanovili društvo Paradoks (Lamovec, 1998). Začelo se je tudi delo na spremembi zakonodaje za področje duševnega zdravja in prvi predlog zakona je šel v parlamentarno obravnavo konec devetdesetih.

Razvoj skupnostnih služb je torej v devetdesetih doživel razvoj na področju socialnega varstva (ne pa zdravstva). Bil je skorajda izključno v domeni nevladnega sektorja, ki je izhajal iz gibanj. Konec devetdesetih se je razvoj nevladnega sektorja izkazal za dvorezni meč (če ne že za slepo ulico). Izkazalo se je, da ustanavljanje stanovanjskih skupin, dnevnih centrov in drugih služb v skupnosti ni zmanjšalo števila stanovalcev v zavodih ali pa števila postelj v psihiatričnih bolnišnicah. Predvsem zaradi napačnega načina financiranja, pa tudi zaradi otopitve kritičnosti gibanja oziroma nastalih organizacij, se je vzpostavila povsem nova niša oskrbe, ki je institucionalizirala vsaj v toliki meri, kot je dezinstitutizirala. Te službe so namreč po načelu najmanjšega odpora (oziroma najmanjšega dela za isto plačilo) prevzemale delo v lažjih situacijah, težje pa prepuščale zavodski obravnavi (Flaker idr., 1999). To kaže, da načelna usmeritev k dezinstitutizaciji, pa tudi načelna podpora politike, ni dovolj. Za dosledno izvajanje dezinstitutizacije je poleg doslednega izvajanja programa potrebna taka delitev sredstev in virov, ki omogoča skupnostnim službam intenzivnejšo podporo v težjih situacijah (npr. dežurstva, krizni timi itd.), hkrati pa onemogoči »poceni zaslužek« z zaposelnitvijo zmogljivosti z ljudmi, ki ne potrebujejo toliko podpore (ponekod visijo socialne delavke po ves dan v stanovanjski skupini z ljudmi, ki lahko živijo samostojno, da izpolnijo delovni čas.)

Selitve iz zavodov

Dezinstitutizacijska prizadevanja so se premaknila v javni sektor po letu 2000. Hrastovec, ki je zaradi akcij odbora postal sinonim za zastarelo, represivno totalno ustanovo, je leta 2001

dobil novo vodstvo. To je začelo spreminjati ustroj in delovanje ustanove, opustilo je uniforme, stanovalcem omogočilo uporabo jedilnice, ki je bila prej namenjena le osebju, delo osebja je približalo stanovalcem, ne nazadnje je povabilo k sodelovanju učitelje in študente Fakultete za socialno delo. V prvi fazi je torej uvedlo simbolične in organizacijske spremembe, ustvarilo vizijo razvoja (socialni model) in se povezalo z zunanjimi akterji (univerzo).

V drugi fazi so začeli dejansko preseljevati stanovalce v stanovanjske skupine (oziroma, kot so jih poimenovali, v »dislocirane bivalne enote«). Za to so delavci potrebovali nove metode – analizo za ugotavljanje tveganja in krepitev poguma pri preselitvah, osebne načrte za krepitev osebne moči in perspektive stanovalcev, ključne delavce za krepitev moči in navezav med osebjem in stanovalci in timsko delo za koordinirano in skupno delo vseh prizadetih. Sprememba je bila javna, saj so mediji o tem izdatno poročali in imeli smo politično podporo, kar je pripomoglo k boljši obveščenosti in udeleženi skupnosti.

Ko bi morala nastopiti tretja faza, ko bi ovrednotili začetek, stopili korak naprej – iz bivalnih skupin v oblike samostojnega življenja –, ko bi morali najti nove načine pridobivanja in razdelitve sredstev, odgovoriti na posebna vprašanja demence, zasvojenosti, izzivalnega vedenja, ko bi morali izumiti novo organizacijo, je nastal zastoj. Do zastoja je prišlo zaradi več razlogov. Eden je bil prav gotovo, da je začetno navdušenje zaradi pospešenega delovanja povzročilo zgorevanje akterjev, drugi je bil, da je bil del vodstva, ki je prevladal, zadovoljen z doseženim, hoteli so obdržati strukturo moči, kot se je vzpostavila, in ocenili nadaljevanje kot tvegano. Poleg tega drznejši koraki niso imeli dovolj zunanje politične podpore oziroma je protagonisti politične moči niso zagotovili.

Za ustavitev procesa pa so pomembni tudi strukturni vzroki – pomanjkanje stanovanj, utemeljenih načinov financiranja in pravne ureditve na tem področju. Za dezinstitutionalizacijo je namreč pomembno dvoje: da ima stanovalec zavoda kam iti in da mu lahko tam, kjer živi, zagotovimo oskrbo. Za prvo je pomembno, da so na voljo stanovanja, kamor se ljudje, ki so morda ravno zato, ker niso imeli kje biti, prišli v zavod, ali pa so med dolgotrajnim bivanjem v zavodu svoje stanovanje izgubili, lahko preselijo. Hrastovec je stanovanja najemal na prostem trgu. To je imelo tri negativne posledice – višjo ceno nepremičnine, najemanje hiš na podeželju in odtekanje javnih sredstev v zasebne roke. Za organizacijo oskrbe, še zlasti ko gre za samostojno življenje, pa je, kot je zelo očitno pokazal naš eksperiment neposrednega financiranja (Flaker idr., 2011), treba prilagoditi plačevanje storitev tako, da gre denar uporabnikom, predvsem pa se takrat cena individualizira. Hkrati pa je za nove oblike plačevanja in tudi samega izvajanja oskrbe treba zagotoviti pravni okvir, ki to regulira. Takega okvira zdaj ni.

Dezinstitutionalizacija v Hrastovcu je v prvih dveh fazah dosegla veliko. Zaprla je del zavoda v Hrastovcu, preselila skoraj polovico stanovalcev iz zavoda, vzpostavila prvenstvo socialnega modela v namestitvi z nastanitvijo, uveljavila nove metode dela. To je bilo toliko pomembnejše, saj je bil Hrastovec »zadnja postaja« v sistemu institucionalnega varstva in zato velja, da če je Hrastovcu uspelo ljudi preseliti v skupnost, ni nobenega razloga, da jih ne bi mogli še kje drugje. Hrastovec je z rednimi srečanji in posveti, delom z vizijo posebnih zavodov, za sabo potegnil tudi druge posebne socialne zavode in skorajda (če ne bi prišlo do zastoja) dosegel, da bi se sistemska dezinstitutionalizacija res začela (Cizej idr., 2004).

Za premik v tej smeri lahko štejemo tudi dogajanja v centrih za socialno delo v smeri boljšega in bolj utemeljenega socialnega dela. V tistem času so centri uvedli katalog nalog centrov za socialno delo in »koordinacijo pluralnih storitev v skupnosti«. Ti dve usmeritvi centrov sta bili obet za uveljavljanje metod in tehnik, pa tudi vloge centrov, ki bi lahko zagotovile hrbtenico dezinstitutionaliziranemu sistemu oskrbe, podpore in pomoči. Te pobude so ponekod zaživele bolj, ponekod

manj, vsekakor premalo. Lahko pa rečemo, da je postala, vsaj teoretično, zaradi tega dezinstitutizacija oziroma skupnostna oskrba bolj mogoča, kot je bila prej.

Eden od povodov za zastoj v Hrastovcu je bilo tudi nasprotovanje projektu neposrednega financiranja (Flaker idr., 2007; 2011), ki se je začel pripravljati že leta 2003 in izvajati leta 2006, ko naj bi se druga faza sprememb v Hrastovcu prevesila v tretjo. Neposredno in individualno financiranje samo po sebi sicer ne pomeni nujno dezinstitutizacije, je pa pogoj, da se lahko načela samostojnega življenja, storitev po meri in krepitve moči uresniči. Šlo je pravzaprav za majhen pilotski projekt, ki ni mogel spremeniti celotnega sistema, je pa zaradi svoje narave zbudil veliko nasprotovanja in odpora. Poleg okostenelosti in nezmožnosti prilagajanja novemu je eden od virov odpora grožnja, da bi s tem nosilci moči na področju oskrbe in varstva moč izgubili.

Neposredno plačevanje storitev se navadno veže na vzpostavljanje dolgotrajne oskrbe kot novega načina organizacije in financiranja, pa tudi novega pojmovanja upravičenosti do storitev in do sredstev zanje. Snovanje sistema dolgotrajne oskrbe se je začelo ob približno istem času kot eksperiment neposrednega financiranja. En predlog zakona je šel v prvo obravnavo, potem pa je bilo o tem v javnosti slišati malo novega. Značilnost zadnjih let prvega desetletja je, da so na obzorju velike spremembe socialnega varstva, tudi spremembe zakona o socialnem varstvu, pa se to ne zgodi. Zgodijo se pač spremembe (npr. prejemki), ki so bolj po volji prevladujoči ideologiji zakonodajalcev.

Vendarle so konec desetletja sprejeli Zakon o duševnem zdravju. Ta je bil sicer kompromis med predlogi aktivistov in reakcijo psihiatrije nanje in v zakonski materiji ne prinaša rešitev, ki bi oznanjale dezinstitutizacijo, vseeno pa vsebuje nekatere elemente, ki dodatno varujejo pravice uporabnikov (zastopniki) in uvajajo vsaj nekatere skupnostne službe (koordinirana obravnava v skupnosti, nadzorovana obravnava v skupnosti). Izvajanje teh nalog zakona je (kot po navadi) zamujalo, prve izkušnje pa kažejo na dvoje: da so take storitve nujne in da jih je zaradi odporov, pomanjkanja odločne podpore, težko izvajati.

Za zadnjo fazo je torej značilno, da se so prizadevanja za dezinstitutizacijo preselila iz nevladnega sektorja v javni, da je hkrati s spremembami delovanja skupnostnih služb in ustvarjanjem vizije nove mreže služb prišlo do prvega sistematičnega preseljevanja stanovalcev posebnih socialnovarstvenih zavodov. Sočasno je prišlo tudi do sprememb zakonodaje na področju duševnega zdravja, snovanja nove zakonodaje na področju dolgotrajne oskrbe ter sprememb zakonodaje socialnega varstva in eksperimentiranja z novimi načini financiranja. A je to zadnjo fazo označil po uspešnem začetku tudi zastoj. Razloge za zastoj lahko na eni strani iščemo v onesposobljenosti akterjev, da bi začeto nadaljevali (zgorevanje, konflikti, nepripravljenost nadaljevati začeto delo, pomanjkanje novih sredstev), na drugi pa v premajhni odločenosti političnih struktur, da bi projekt dezinstitutizacije podprle oziroma ker ni bilo subjekta, ki bi dezinstitutizacijo vodil, morda pa tudi v neugodnih političnih in ekonomskih razmerah na koncu prvega desetletja v novem tisočletju.

Ozir

Dosedanji potek dezinstitutizacijskih tokov in prizadevanj s poudarkom na službah duševnega zdravja smo lahko opisali v petih fazah. Prvi dve fazi lahko označimo kot inkubacijski. Prva faza, ki se je začela z eksperimentom v Logatcu leta 1967, je na eni strani načela samoumevnosti ustanov, pokazala, da se da kaj spremeniti, na drugi strani pa uvedla novost v strokovni diskurz in prakso (skupinska dinamika). Je pa ostala izoliran strokovni fenomen, omejen na vzgojne zavode.

Skupaj z uvajanjem prostovoljnega dela pa je dala podlago za naslednjo fazo, ki se je začela s kolonijo v Rakitni leta 1976. V tej fazi se je ideja antiavtoritarnosti, spremembe in inovacije širila, sicer še vedno na področju dela z otroki in mladino, a vendar tudi na širši krog ljudi (sekcija za skupinsko dinamiko), in začela dobivati značilnosti družbenega gibanja. To gibanje, ki je bilo sicer antiinstitucionalno v svojem delovanju in ideji, pa še ni jasno artikuliralo dezinstitutionalizacijskih ciljev, pa tudi samega sebe ne kot *družbeno* gibanje. To se je zgodilo šele z Odborom za družbeno zaščito norosti leta 1988 (oziroma z Informalnico 1985). V tej fazi je obstoj totalnih ustanov prvič postavljen kot družbeni problem in dezinstitutionalizacija kot cilj in program. Tej fazi je sledila faza ustanavljanja skupnostnih služb (predvsem v nevladnem sektorju) in ustvarjanja znanih za skupnostno delo. Ta faza se je začela okoli leta 1992 (prva stanovanjska skupina). Zadnja faza, ki jo opisujemo, je faza, ko se je začelo preseljevanje stanovalcev iz posebnih socialno-varstvenih zavodov, lahko jo imamo za dejansko dezinstitutionalizacijo, ki pa je zastala nekje sredi poti, ko bi morala slediti naslednja faza – sistemska dezinstitutionalizacija. Ta bi morala imeti nacionalni program dezinstitutionalizacije, zagotoviti pravne okvire, ki bi omogočali, še več, spodbujali premik v skupnost in tudi organizacijskega akterja, ki bo lahko proces usmerjal in usklajeval. Kdaj lahko to pričakujemo, ostaja odprto vprašanje.

Tako sosledje faz v grobem ponazarja klasični oziroma tipični obrazec dezinstitutionalizacije, ki se je pogostokrat začela kot poskus demokratizacije določene ustanove, kar navadno pripelje do potrebe po izhodu iz ustanove. Iz tega nastanejo tako strokovna kot uporabniška gibanja, eksperimentiranje z novimi načini organizacije služb v skupnosti, kar skupaj pripelje do eksperimentov zapiranja ustanov na posameznih lokacijah in potem do prenosa na nacionalno raven in sistemske dezinstitutionalizacije.¹⁵

Taka periodizacija procesov dezinstitutionalizacije je seveda tudi dvomljiva. Morda velja samo ali predvsem iz perspektive duševnega zdravja, ne pa tudi za druge ustanove. Poznamo namreč različne tipe ustanov, ki so imele različno usodo. Zgodbo dezinstitutionalizacije smo sicer začeli z dogodki v vzgojnem zavodu. Ti zavodi pa so prvi (in edini) izvedli proces dezinstitutionalizacije, približno v dinamiki zgornjega klasičnega obrazca do leta 1990, torej že v času, ko v naši periodizaciji govorimo o artikulaciji dezinstitutionalizacije. A je bila ta dezinstitutionalizacija nepopolna in nedosledno izpeljana, nato pa je zastala. Zato na tem področju zavodi še vedno obstajajo, delo z mladimi pa doživlja veliko anomalij in disfunkcionalnega ravnanja (glej diskusije v Planini in Radečah). Na drugi strani pa se na nekaterih področjih dezinstitutionalizacija še ni začela oziroma je v inkubacijskih fazah. Tako imamo uvajanje socialnega modela v domove za stare (Mali, 2008) za začetni proces demokratizacije, oskrbo na domu pa kot eksperimentiranje v skupnosti. Psihiatrične bolnišnice pa so na primer ob vseh posodobitvah in postopnem skrajševanju »ležalne dobe« ostale približno take, kot so bile v sedemdesetih letih.

Procesi dezinstitutionalizacije so bili različni tudi po sektorjih. Sektor vzgoje in izobraževanja oziroma šolstva je na področju vzgojnih zavodov izvedel dezinstitutionalizacijo, deloma lahko procese vključevanja otrok z različnimi težavami v navadne šole (integracija, inkluzija) štejemo za dezinstitutionalizacijska prizadevanja, če bi jih le spremljalo zapiranje posebnih šol in ustanov. Zdravstvo na svojem področju ni uveljavilo dezinstitutionalizacije kot razvojnega načela, čeprav se usmerja k skrajševanju časa, preživetega v bolnišnicah.

¹⁵ Tak je bil proces npr. v Italiji, kjer je Basaglia začel s terapevtsko skupnostjo v Gorici, nadaljeval v Arezzu (drugi sodelavci pa v drugih mestih) in potem končal v Trstu, kjer so zaprli bolnišnico, kar je potem tudi povzročilo uveljavitev zakona 180, ki je napovedal in zapovedal dezinstitutionalizacijo po vsej Italiji. Podobno, a ne vezano na eno osebo, se je zgodilo tudi v Angliji, le da je tam do preskoka z ravni eksperimenta in gibanja na politično raven prišlo bolj neposredno in je potem glavni proces potekal bolj od zgoraj navzdol kot nasprotno.

¹⁶ To ne velja za medicinske sestre in tehnike, ki so se zelo tvorno vključili v procese dezinstitutionalizacije v nekaterih posebnih socialnovarstvenih zavodih.

¹⁷ Tako je na primer Miloš Kobal sodeloval pri eksperimentu v Logatcu, Milčinski pri skupnostnih projektih telefona v duševni tiski, Anica Kos pa je tudi pedopsihiatrinja.

¹⁸ Kolega, ki je bil prisoten pri srečanjih med Basaglio in slovenskimi psihiatri, se spominja, da je vodilni slovenski psihiater v zasebnem pogovoru dejal, da je dal eno revolucijo (med vojno) že čez in da bi bila druga zanj preveč.

Podobno je razdrobljena slika po različnih strokah. Na začetku je bil pobudnik Inštitut za kriminologijo, ki je vse do devetdesetih spremljal, spodbujal in krmilil spremembe in preobrazbo vzgojnih zavodov. Čeprav je šlo za inštitut na pravni fakulteti, je bil eksperiment v Logatcu interdisciplinaren. Lahko trdimo, da je imel največji odmev v socialnem delu, na njegovi podlagi pa se je pozneje ustanovila socialna pedagogika. V dezinstitutionalizacijskih prizadevanjih so sicer v veliki meri sodelovali psihologi, vendar pa psihologija kot znanost in stroka dezinstitutionalizacije ni postavila v ospredje. Specialni pedagogi (do nedavnega defektologi), ki so v nekaterih državah pomembni akterji pri dezinstitutionalizaciji ustanov za ljudi z različnimi ovirami, so se pri nas začeli pogovarjati o normalizaciji, vključevanju in dezinstitutionalizaciji šele pred kratkim. Podobno velja za stroko zdravstvene nege, ki se

je prav s skupnostno usmerjenostjo drugod vsaj deloma emancipirala od medicine in vzpostavila dodaten lastni teren delovanja, pri nas pa ji še vedno stoji ob strani.¹⁶

Psihiatrija je bila na začetku udeležena pri prvih eksperimentih¹⁷ in je v tistem času v programu imela *socialno psihiatrijo*, kar vsaj v načelu pomeni tudi družbeni pogled, družbeno angažiranje in socialne oblike obravnave duševne stiske. A je bila pri tem zadržana in se je izogibala večjim reformam.¹⁸ Namesto premika v skupnost je izvedla transinstitutionalizacijo (preselitev v socialne zavode). Hkrati pa moramo ugotavljati, da je kljub bojeviti retoriki Odbora za družbeno zaščito in defenzivni drži sodelovala z njegovimi akterji pri vzpostavljanju prvih služb in študija duševnega zdravja v skupnosti. To sodelovanje se je nadaljevalo le na osebni ravni posameznih psihiatrov, na institucionalni ravni pa je zaradi spremembe vodstva in segmentacije delovanja po sektorjih prenehalo tako da je psihiatrija institucionalno in konceptualno kot znanost in stroka ostala v okvirih sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Šele v zadnjem času psihiatrija kaže zanimanje za uvajanje t. i. skupnostne psihiatrije. Je pa vprašanje psihiatrije pomembno, saj je širše od vprašanja dezinstitutionalizacije psihiatričnih bolnišnic. Psihiatri so namreč poleg socialnih delavcev ena od pivotskih in transversalnih strok celotnega institucionalnega sistema, saj kot eksperti delujejo in vplivajo na delovanje vseh vrst ustanov – od pravosodja do oskrbe starih; pri tem pa je v primerjavi s socialnim delom bistveno bolj dominantna.

Čeprav so torej dezinstitutionalizacijska prizadevanja potekala v različnih sektorjih, tipih ustanov in strokah na različne načine, z različnim tempom in različnimi rezultati, kljub temu lahko trdimo, da je to proces, ki gre onkraj teh delitev. Izkušnje dezinstitutionalizacije na enem področju, smo videli, lahko vplivajo na drugo, čeprav ločene po sektorjih, so ustanove povezane med seboj prek usod uporabnikov in sodelovanja različnih strokovnjakov. Gibanja, ki so se porajala za dezinstitutionalizacijo, so bila praviloma onkraj sektorskih, strokovnih in institucionalnih delitev. Če torej ni mogoče govoriti o dezinstitutionalizaciji kot enovitem posameznem procesu, pa lahko vseeno govorimo o zgodovini dezinstitutionalizacije (in njeno prihodnost vidimo kot povezan, prepletajoč in konjuktiven proces, ki zajema različne segmente, skupine in stroke). Cilj dezinstitutionalizacije je namreč osvoboditev, ukinitve ločevanja (apartheida) in izločevanja, je človeški proces, proces osvobajanja in krepitve solidarnosti. Ta pa potrebuje politični proces in odločitve.

Dosedanjo zgodovino dezinstitutionalizacije moramo razumeti skozi politični proces. Začetki segajo v obdobje liberalizma v socialističnem sistemu (t. i. Kavčičevo obdobje), dezinstitutionalizacija je imela dvojno mesto, kot sporočilo o permissivni vzgoji in kot krepitev strokovnosti nasproti voluntarizmu. Toda kljub temu sporočilo je v tistem času ostala zaprta v strokovnih krogih in nepovezana s

sočasnimi študentskimi gibanji. Na ostanke teh¹⁹ se je kot nekakšna postnovolevičarska formacija vezala kolonija na Rakitni, ki jo je najbolj zaznamoval duh samoupravnega socializma v žlahtnem pomenu besede, torej iskanja demokratičnih rešitev na ravni mikro-organizacije in oblikovanja skupnosti. Medtem ko je v teh obdobjih politika po tihem podpirala ali zgolj tolerirala idejo dezinstitutocionalizacije, je bila v času pred spremembami političnega sistema in ekonomskega režima, torej v času novih družbenih gibanj, ukinitve institucij v sozvočju z utopijami tistega časa, del politike, ki je bil z njimi povezan, pa jih je tudi vzel za svoje. A ne za dolgo, strankarska politika tega interesa ni imela. Bolj zaradi mednarodnih obveznosti, deloma kot odgovor na zahteve gibanja in dejstvo, da so nevladne organizacije dobile podporo na ministrstvu za socialo, se je tudi dezinstitutocionalizacija vsaj deklarativno znašla v nekaterih programskih dokumentih. Podpora nevladnemu sektorju je tudi bila v sozvočju s prvim obdobjem konstituiranja postsocialistične države. Za procese dezinstitutocionalizacije in ustvarjanje skupnostnih služb politika posebnega interesa ni pokazala.²⁰ Razvoj dezinstitutocionalizacijskega gibanja je bil najmočnejši v obdobju, ko smo slavili zgodbo o uspehu, ki ji je pomagalo tudi socialno delo. Zastoj je nastal v času prosperitete, tudi v času desne vlade, verjetno zaradi pregovorne nepripravljenosti oblasti, da bi posegla na to področje. Zdajšnja oblast pa prav tako ne vidi, da je dezinstitutocionalizacija eden izmed izhodov iz krize ...

¹⁹ Adam Franko, eden izmed pobudnikov kolonije na Rakitni, je bil npr. eden vidnejših aktivistov študentskega gibanja.

²⁰ Ministra Dimovski in Drobnič ter predsednika Drnovšek in Türk so v letih intenzivne dezinstitutocionalizacije sicer obiskali Hrastovec, a politika tega ni vzela za svoj projekt.

Literatura

ALTERNATIVE PSIHIATRIJI: MATERIJALI SA MEĐUNARODNOG SKUPA PSIHIATRIJA I DRUŠTVO. Beograd, 1.–7. decembra 1983.

BRANDON, D. (1993): Veselje in žalost pri normalizaciji. *Socialno delo* 32(1–2): 19–25.

BRANDON, D. in BRANDON, A. (1992): *Praktični priročnik za delo z ljudmi s posebnimi potrebami*. Ljubljana, Visoka šola za socialne delavce in Pedagoška fakulteta.

BRANDON, D. in BRANDON, A. (1994): *Jin in Jang načrtovanja psihosocialne skrbi*. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.

DEKLEVA, B., BEČAJ, J., BRANDON, D., FLAKER, V., KOBOLT, A., KRANJČAN, M., SKALAR, V. ŠKRLJ, J., TIZMONAR, B., TOLAR, J., ZAGORC, S. in ŽORGA, S. (1993): *Spremljanje uresničevanja in uspešnosti načrta prenove zavodskega obravnavanja otrok in mladostnikov z motnjami vedenja in osebnosti ter razvijanje sodobnejših oblik in vsebin dela v prenovljenih zavodih*. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

DEKLEVA, B., FLAKER, V. in PEČAR, J. (1982): *Akcijsko raziskovanje mladoletniških prestopniških združb*. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

FLAKER, V. (1980): Poročilo o taboru OČM. V *Vpliv družbenega prostora na socializacijo otrok*, ur. B. Stritih idr., str. 175–189. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce.

FLAKER, V. (1981a): Oris raziskovalne dejavnosti v KS Urške Zatle in 7. septembra. V *Prostovoljno socialno delo*, ur. B. Stritih idr., str. 262–276. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce.

FLAKER, V. (1981b): Uveljavljanje skupinskega dela v taborniški organizaciji. V *Prostovoljno socialno delo*, ur. B. Stritih idr., str. 113–145. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce.

FLAKER, V. (1985a): O mladinskih delovnih akcijah in mladinski samopomoči. *Jugoslovansko posvetovanje o prostovoljnem delu v družbenih dejavnostih*. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce.

FLAKER, V. (1985b): Poskus opredelitve MDA kot raziskovalnega problema. *Ziherloui dnevi – Mladina kot dejavnik razvoja*. Ljubljana, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

- FLAKER, V. (1986a): Akcijski tabor Višja šola za socialne delavce. *Socialno delo* 25/85(4): 320–330.
- FLAKER, V. (1986b): Delovanje centra za mladinsko samopomoč. V *Metode in oblike medsebojne pomoči med občani*, ur. B. Mesec in V. Flaker, str. 21–79. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce.
- FLAKER, V. (1993a): Advocatus diaboli? *Socialno delo* 32(3–4): 5–10.
- FLAKER, V. (1993b): Duševno zdravje in socialno delo. *Socialno delo* 32(5–6): 29–40.
- FLAKER, V. (1993c): Gospodinjstva brez gospodinj. *Socialno delo* 32(1–2): 38–53.
- FLAKER, V. (1995a): Študij duševnega zdravja v skupnosti - Usposabljanje za psihosocialne službe: Poročilo o projektu. *Socialno delo* 34(6): 437–444.
- FLAKER, V. IDR. (1995b): *Načrtovanje razvoja psihosocialnih služb na podlagi potreb ljudi z dolgotrajnimi psihosocialnimi stiskami na področju R Slovenije*. Raziskovalno poročilo. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- FLAKER, V. (1997): Stanovanjske skupine in druge oblike skupnostnega rezindencialnega varstva ljudi z dolgotrajnimi psihosocialnimi stiskami (poročilo). *Socialno delo* 36(2): 153–158.
- FLAKER, V. (1998): Opis Stanovanjskih skupin v Sloveniji in analiza življenja v njih. *Socialno delo* 37(3–5): 257–269.
- FLAKER, V. idr. (1999): *Oblike bivanja za odrasle ljudi, ki potrebujejo organizirano pomoč in podporo: Analiza in predlog ukrepov*. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- FLAKER, V. (2005): Od praktičnega poklica k dejavni znanosti: memoarska analiza poti in prehodov izobraževanja za socialno delo (1975–2005). V *Z diplomo mi je bilo lažje delat!: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*, ur. D. Zaviršek, V. Flaker in P. Rapoša-Tajnšek, 65–119. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.
- FLAKER, V., CUDER, M., JURANČIČ, I., KRESAL, B., PODBEVŠEK, K., PODGORNIK, N., NAGODE, M., RODE, N., ŠKERJANC, J. in ZIDAR, R. (2007): *Vzpostavljanje osebnih paketov storitev*. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.
- FLAKER, V., DRAGOŠ, S. IN RODE, N. (1987): *MDA med emancipacijo in kontrolo*. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce.
- FLAKER, V. in LESKOŠEK, V. (1995a): Vpliv študija duševnega zdravja v skupnosti na socialno delo na področju duševnega zdravja. *Socialno delo* 34(6): 395–400.
- FLAKER, V. in LESKOŠEK, V. (1995b): The Impact of a Tempus Community Mental Health Training Programme on Slovenian Mental Health Social Work. V *International Perspectives of Health Social Work in the 1990s*, ur. S. Ramon, 19–29. London, ATSWE.
- FLAKER, V., MALI, J. in UREK, M. (2008): Deinstitutionalisation process in long-term mental health institutions in Slovenia. V *Conference monograph: Vilnius Lithuania 2007*, ur. M. London, str. 19. Cambridge, European Network for Training Evaluation and Research in Mental Health.
- FLAKER, V., NAGODE, M., RAFAELIČ, A. in UDOVIČ, N. (2011): *Nastajanje dolgotrajne oskrbe: ljudje in procesi, eksperiment in sistem*. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.
- FLAKER, V. in PAVLOVIČ, Z. (1985): *MDA med krizo in perspektivo*. Ljubljana, RK ZSMS.
- FLAKER, V. in UREK, M. (UR.) (1988): *Hrastovski anali za leto 1987*. Ljubljana, RK ZSMS.
- FLAKER, V. in ŽAKELJ, M. (2004): Social care home Hrastovec, Trate: dislocated residential units. *IUC Journal of social work* 11. Dostopno prek: http://www.bemidjistate.edu/academics/publications/social_work_journal/issue11/articles/flaker.htm (25. november 2012).
- JERMAN, D. (1991): Dez institucionalizacija in nova psihiatrija - o stanovanjskih skupinah. *Časopis za kritiko znanosti* 138/39: 103–112.
- KRESE ŠALAMUN, M. in ZIHERL, S. (1975): Razmišljanja o klubu za prevencijo narkomanij «Vsemirje». *Psihoterapija*: 67–70.
- LAMOVEC, T. (1993a): Ali v Sloveniji potrebujemo zagovorništvo? *Socialno delo* 32/92(3–4): 31–38.
- LAMOVEC, T. (1993b): Fenomenologija in duševno zdravje. *Socialno delo* 33/94(3): 201–206.
- LAMOVEC, T. (1993c): Zagovorništvo v akciji - proces emancipacije. *Socialno delo* 32/92(3–4): 39–51.

- LAMOVEC, T. (UR.) (1993č): Zagovorništvo. Tematska številka. *Socialno delo* 32/93(3–4).
- LAMOVEC, T. (1994): Zagovorništvo kot oblika svetovanja. *Socialno delo* 33(2): 107–115.
- LAMOVEC, T. (1995): *Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup*. Ljubljana, Lumi.
- LAMOVEC, T. (1997): Razvoj zagovorništva za uporabnike psihiatrije v Sloveniji. *Socialno delo* 36(1): 53–60.
- LAMOVEC, T. (1998): Uporabniško gibanje kot rekonstrukcija skupnosti. *Socialno delo* 37(2): 121–129.
- LUKAČ, J. (2004): Sodobni pogledi na problem skrbništva pri odraslih. *Socialni izziv* 10(19): 29–34.
- MALI, J. (2008): *Od hiralnic do domov za stare*. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.
- MANDIČ, S. (1979): *Terapevtska kolonija Pohorje 76 z vidika nekaterih oblik podružbljanja vzgoje*. Diplomsko delo. Ljubljana, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- MARSILI, M. in TORESINI, L. (1991): San Vito -Trst: dez institucionalizacija se nadaljuje. *Časopis za kritiko znanosti* 138–139: 33–46.
- MESEC, B. in MAJCEN, N. (1984): *Družbeni položaj starejših občanov Ljubljane: raziskava*. Sklepno poročilo. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce.
- MESEC, B. in STRITIH, B. (1981): Družbena razslojenost in sodelovanje otrok in staršev v organizaciji prostega časa: projekt »Štepanjsko naselje II«. *Vestnik delavcev na področju socialnega dela* 20(1): 4–35.
- MIKUŠ-KOS, A. (1979): *Nepoklicno prostovoljno preventivno in socialno terapevtsko delo z otroki in mladino: I*. Ljubljana, Inštitut za sociologijo.
- MILČINSKI, L. (ur.) (1978): *Psihiatrija*. Ljubljana, DDU Univerzum.
- MILČINSKI, L. in NOVAK, M. (1987): *Duševno motene osebe v socialnih domovih SR Slovenije*. Ljubljana, Univerzitetna psihiatrična klinika Ljubljana.
- MOŽINA, M. (2011): Kratka zgodovina psihoterapije na Slovenskem. V *Psihoterapija*, ur. M. Žvelc, M. Možina in J. Bohak, str. 11–55. Ljubljana: IPSA.
- PEČARIČ, E. in BOHINC, E. (1996): Toleranca do hendikepiranih – o ne institucionalni pomoči mladim. *Didakta* 5(28/29): 56–59.
- PODBEVŠEK, K. in RAUH, T. (2004): *Metoda individualnega načrtovanja v praksi – Zavod Hrastovec Trate*. Diplomsko delo. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.
- RAMON, S. (1993): Razvoj duševnega zdravja v skupnosti v Veliki Britaniji in Severni Ameriki. *Socialno delo* 32(1–2): 5–18.
- RAMON, S. (1995): Slovenian Social Work: A Case Study of Unexpected Development in post-1990 Period. *British Journal of Social Work* 25: 513–528.
- STRITIH, B. (1979a): *Štepanjsko naselje II*. Ljubljana, Inštitut za sociologijo.
- STRITIH, B. (1979b): *Nepoklicno prostovoljno preventivno delo z mladino v krajevni skupnosti in OZD: 2.del*. Ljubljana, Inštitut za sociologijo
- STRITIH, B. (ur.) (1981): *Prostovoljno socialno delo*. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce.
- STRITIH, B. (1987): Skupine za samopomoč v duševnih in socialnih težavah: dragocena oblika dela na meji med psihiatrijo in socialnim delom. *Socialno delo* 26(2): 97–119.
- STRITIH, B. (1995): Prostovoljno delo kot prostor, v katerem se oblikujejo generativne teme. *Socialno delo* 34(1): 5–20.
- STRITIH, B., ČAČINOVIČ VOGRIČIČ, G., KUNIČ, L., FLAKER, V., KAVAR-VIDMAR, A., MESEC, B., MILOŠEVIČ-ARNOLD, V., RAPOŠA-TAJNŠEK, P. in STOPAJNIK, F. (1980): *Vpliv družbenega prostora na socializacijo otrok*. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce.
- STRITIH, B. in MESEC, B. (1977): *Prostovoljno preventivno in socialnoterapevtsko delo z otroki*. Rakitna – akcijskoraziskovalna naloga: socialnoterapevtska kolonija. Ljubljana, Inštitut za sociologijo.
- STRITIH, B. in MESEC, B. (1979): *Štepanjsko naselje II: raziskava*. Ljubljana, Inštitut za sociologijo.
- ŠALAMUN, Z. (2003): Stanovalcem želimo ponuditi čimveč: pogovor z direktorjem Zavoda Hrastovec – Trate Josipom Lukačem. *Štajerski tednik* 52(43): 15.

- ŠKERJANC, J. (1995): Proces samoorganiziranja ljudi s posebnimi potrebami. *Socialno delo* 34(6): 401–408.
- ŠKERJANC, J. (1996): Zgodba o ekologiji in o moči. *Socialno delo* 35(4): 283–288.
- ŠKERJANC, J. (1997): Načrtovanje neodvisnega življenja v sistemu neposrednega financiranja. V *Neodvisno življenje najtežje gibalno oviranih*, ur. A. Zupan in C. Uršič, 53–69. Ljubljana, Inštitut RS za rehabilitacijo.
- ŠUŠTARŠIČ, R., STRITIH, B. in DEKLEVA, B. (1977): *Štepanjsko naselje I*. Ljubljana, Inštitut za sociologijo.
- ŠVAB, V. in KOVAČ, N. (1994): Skupnostna skrb za osebe s psihozo. *Socialno delo* 33(3): 207–215.
- ŠVAB, V. in KOVAČ, N. (1995): Svojci in udeleženci skrbi za uporabnike služb za duševno zdravje. *Socialno delo* 34(2): 143–148.
- UREK, M. (1987): O pravicah psihiatričnih pacientov: okrogla miza na FF. *Mladina*, 27. april 1987: 29.
- UREK, M. (ur.) (1991): Subpsihiatrične študije. Časopis za kritiko znanosti 19(138/139).
- UREK, M. (1996): Ženska svetovalnica = Women's counselling service. V *Spol: Ž*, ur. L. Bogovič in Z. Skušek, 29–32. Ljubljana, KUD France Prešeren, Institutum Studiorum Humanitatis.
- UREK, M. (1997): Od feministične socialne akcije k feminističnemu socialnemu delu. *Socialno delo* 36(5/6): 383–397.
- UREK, M. (1998): Vprašanje materinstva v teoriji in praksi feminističnega socialnega dela v ženski svetovalnici = Motherhood issue in feminist social work theory and practice in women's counselling project. *Zdravstveno varstvo* 37(3–4): 163–169.
- VODOPIVEC, K. (ur.) (1974): *Maladjusted Youth: An Experiment in Rehabilitation*. Lexington, Mass, Saxon House.
- VODOPIVEC, K., BERGANT, M., KOBAL, M., MLINARIČ, F. SKABERNE, B. in SKALAR, V. (1973): *Spreminjanje vzgojnih metod v vzgojnem zavodu v Logatcu*. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- VODOPIVEC, K., BERGANT, M., KOBAL, M., MLINARIČ, F. SKABERNE, B. in SKALAR, V. (1974): *Eksperiment u Logatcu: pokušaj uvođenja novih koncepcija u vaspitni zavod*. Beograd, Savez društava defektologa Jugoslavije.
- VOJNOVIČ, M., MESEC, B., VEGNUTI, M., KAMNAR, H., HOJNIK, I. in ŠEGULA, I. (1988): Organizacija gospodinjske pomoči starim na domu – ugotavljanje potreb po pomoči ter spremljanje in evalvacija akcij uvajanja te pomoči. *Zdravstveno varstvo* 27(1): 1–57.
- ZAVIRŠEK, D., FLAKER, V. in UREK, M. (ur.) (1989): *Onkraj norosti in razuma*. (priloga Izpovedi; ur. priloge Marcel Štefančič, jr.) *Mladina*, 13. januar 1989: str. 29–33..
- ZAVIRŠEK, D. (1987): *Zgodba o Josipdolu: antropološka študija*. Ljubljana, Republiška konferenca ZSM Slovenije, Center za mladinsko prostovoljno delo.
- ZAVIRŠEK, D. (1989): Psihijatrija kot prostor prisile. *Nova revija* 8(92): 1642–1651.
- ZAVIRŠEK, D. (1990): Od stekla do kamna – od mita do zgodbe: Josipdol med leti 1985–1987. V *Antropološki zvezki 1: zbornik socialnoantropoloških besedil*, ur. V. Godina idr., 169–192. Ljubljana, Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.
- ZAVIRŠEK, D. (1991): Zgodovinska ikonografija totalne ustanove in fenomen »bolezen – ženska«. *Časopis za kritiko znanosti* 19(138/139): 13–32.
- ZAVIRŠEK, D. (1993): Ženske in duševno zdravje v feministični antropologiji. *Socialno delo* 32(1–2): 91–106.
- ZAVIRŠEK, D. (1994a): Psihiatrični oddelek med boleznijo in njeno kulturno manifestacijo. Študija primera (I., II., III., IV., V.). *Socialno delo* 33(1, 2, 3, 4, 5).
- ZAVIRŠEK, D. (1994b): Ženske in duševno zdravje. O novih kulturah skrbi. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- ZAVIRŠEK, D. (1995): O časih, ko smo še verjeli, da bodo ostanki evropskega radikalizma v socialnem delu zaveli na vzhod. *Socialno delo* 34(6): 413–417.
- ZAVIRŠEK, D. (1996): Socialne inovacije v socialnem delu: vizija ali iluzija devetdesetih? *Socialno delo* 35(1): 31–40.
- ZAVIRŠEK, D. in FLAKER, V. (1995): Developing Culturally Sensitive Services. *Social Work in Europe* 2(2):30–36.
- ZAVIRŠEK, D., FLAKER, V., RAPOŠA-TAJNŠEK, P. (2005): *Z diplomo mi je bilo lažje delat!: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.

IZ-HOD IZ TOTALNIH USTANOV MED LJUDI

13–30 Vito Flaker

Kratka zgodovina dezinstitutionalizacije v Sloveniji

Dezinstitutionalizacijo je treba definirati širše kot zgolj preseljevanje ljudi iz zaprtih ustanov v skupnost. Ker prinaša tudi temeljni zasuk v odnosih moči med strokovnjaki in uporabniki, gre za epistemološki prelom od apriornega ezoteričnega znanja nadzorovanja v znanje vsakdanjega življenja. Dezinstitutionalizacija v Sloveniji se je začela konec šestdesetih let z eksperimentom v Logatcu, ki je pokazal, da je ustanove mogoče spremenjati, hkrati pa je uvedel nove metode dela z ljudmi, ki so temeljile na demokratičnih odnosih, akcijskem raziskovanju in eksperimentu. Proces je v naslednjem desetletju zorel v številnih akcijskih projektih: najbolj v kolonijah na Rakitni in Pohorju, taborih Črnega mrava, pa tudi v skupnostnih akcijah za Bežigradom in v Mostah. Značilnost teh projektov je bilo antiavtoritarna naravnost, vključevanje stigmatiziranih in demokratizacija skupnosti s skupnostnim in skupinskim delom. Cilji in tarče dezinstitutionalizacije so se jasno oblikovali v osemdesetih na taborih v Hrastovcu in z delovanjem Odbora za družbeno zaščito norosti, ki se je zavzemal za odpravo totalnih ustanov in izgradnjo mreže skupnostnih služb, ki naj bi jih nadomestila. Prvi zagon skupnostnih služb – stanovanjskih skupin, dnevnih centrov in klubov, skupin in združenj uporabnikov in svojcev, pa tudi individualnega načrtovanja in neposrednega financiranja – se je začel v devetdesetih letih, ko so se uveljavile nekatere metodične in organizacijske novosti. Resnična dezinstitutionalizacija pa se je začela s preseljevanjem stanovalcev socialnih zavodov najprej iz Hrastovca, pozneje še od drugod. Ko bi se morala dezinstitutionalizacija uveljaviti kot načelo delovanja sistema, je proces zastal. Deloma zaradi pomanjkanja

politične volje, deloma zaradi drobnjakarstva različnih sektorjev in strok. Dezinstitutionalizacijo je treba razumeti kot proces osvobajanja, kot gibanje, ki briše meje med strokovnjaki in ljudmi, kot možnost, kako delati drugače – v dobro ljudi.

Ključne besede: dezinstitutionalizacija, skupnostna oskrba, gibanja, zgodovina socialnega dela.

Vito Flaker je izredni profesor na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Njegovo področje raziskovanja in pedagoškega dela so metode in teorije socialnega dela, duševno zdravje v skupnosti, teorije totalnih ustanov, dezinstitutionalizacija, dolgotrajna oskrba, krepitev moči, individualno načrtovanje, analiza tveganja, akcijsko in kvalitativno raziskovanje, zmanjševanje škode na področju drog. Bil je član in soustanovitelj gibanj na področju duševnega zdravja (Odbor za zaščito norosti, Iz-hod) in Direktnega socialnega dela (vito.flaker@fsd.uni-lj.si).

31–46 Boštjan Slatnar

Medikalizacija – medikamentalizacija družb poznega kapitalizma

Besedilo pokaže nekaj osnovnih značilnosti procesov medikalizacije in medikamentalizacije sodobnih družb. Gre za zelo kompleksna procesa z mnogoterimi negativnimi in pozitivnimi posledicami za življenje posameznikov in tudi za vzdržnost sistemov javnega zdravstvenega varstva. Problem dodatno zapletajo široke definicije obeh procesov na eni strani in pozornost, namenjena analizam posameznih primerov medikalizacije, na drugi. Opozarjamo na najpomembnejšo značilnost medikalizacije, ki jo uporablja biomedicinski model za pojasnjevanje in reševanje stanj, ki spadajo v normalen razpon človeških čustev in stanj telesa. V tem smislu je medikalizacija pripisovanje medicinske diagnoze in medicinske obravnave običajnim življenjskim psihičnim in telesnim problemom. Medikamentalizacija je s procesom medikalizacije tesno povezana, čeprav ni nujna posledica medikalizacije posameznega psihičnega ali telesnega stanja. Akterjev medikalizacije in medikamentalizacije je veliko. Najpomembnejši so

SUMMARIES

WALKING OUT OF INSTITUTIONS (TO BE) WITH THE PEOPLE

13–30 Vito Flaker

A Short History of Deinstitutionalisation in Slovenia

The definition of deinstitutionalisation needs to be broader than just resettlement of the people from closed institutions into the community; it also presents a fundamental shift in the power relations of users and professionals as well as an epistemological rupture away from aprioristic and esoteric knowledge of control towards wisdom of everyday life. The process in Slovenia began in the sixties with the experiment in Logatec demonstrating that an institution can be transformed, introducing new methods of working with people based on democratic relationships, action research and experiment. An incubation period ensued in the seventies in various action research projects, most legendary being the kids summer camp in Rakitna and Črni mrav (Black Ant scouts) camps, providing holidays and including children and youth with various labels in the community leisure organisations. These projects featured anti-authoritarianism, inclusion of the stigmatised, democratisation of the community by the community and group work. The goals of deinstitutionalisation – closure of the institutions and alternative provision of community services – was clearly articulated in the eighties in youth work camps in the long-stay institution of Hrastovec and in the activities of the Committee for Social Protection of Madness. First, community services – group homes, day centres and clubs, self-help and users and carers associations,

but also individual planning and direct funding were introduced in the nineties in the nongovernmental sector. The real deinstitutionalisation process commenced in the first decade of this century by resettlement of the long stay inmates in Hrastovec, followed also by other long stay institutions. When deinstitutionalisation had to become a principle guiding the whole system, the process came to a halt, partly because of the lack of political will and partly because of the segmentation of the sectors and professions. Deinstitutionalisation has to be understood as a process of liberation and emancipation, as a movement that transcends the divisions between professionals and people – as an opportunity to work differently – for the good of the people.

Keywords: deinstitutionalisation, community care, movements, social work history.

Vito Flaker is a professor at the Faculty for Social Work at the University of Ljubljana. His main areas of interest are: social work methods and theories, community mental health, theory of total institution, process of deinstitutionalisation, long-term care, empowerment, individual planning, risk analysis, residential community services, action and qualitative research, styles and careers of drug use and harm reduction. He was an important and co-founding member of mental health movements (Committee for Social Protection of Madness, Walkout) and Direct Social Work (vito.flaker@fsd.uni-lj.si).

31–46 Boštjan Slatnar

Medicamentation – Medicamentation in the Societies of Late Capitalism

The aim is to present some basic characteristics of the processes of medicalisation and medicamentation. Both processes are very complex with various negative and positive effects on the lives of individuals and on the sustainability of public health care systems. The problem is further complicated by the broadness of definitions of both processes on one hand and by foregrounding the analysis of individual cases of medicalization on the other. The most important feature of medicalisation will